

УДК 159.923.2

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-107-119

Лук'яненко Ю. М.

аспірантка III курсу кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
yunaumkina@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9802-4702

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ СИБЛІНГОВИХ ВЗАЄМИН В НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ

У статті розглядається специфіка формування братніх та сестринських стосунків у неповних сім'ях з урахуванням сучасних проблем українського суспільства. Цей матеріал є актуальним з огляду на переформатування українського суспільства з початком повномасштабного вторгнення. Теоретичне обґрунтування проблеми братніх та сестринських стосунків доповнено емпіричним дослідженням конкретної фокус-групи дітей та батьків, результати якого дають початкові висновки щодо особливостей функціонування неповних сімей та їх впливу на дитячу підсистему та формування братніх та сестринських стосунків у контексті відсутності одного з батьків. Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних особливостей братніх та сестринських стосунків у неповних родинах. У контексті сучасних викликів, з якими стикається українське суспільство, зокрема, військових дій, що призводять до тимчасової або постійної відсутності одного з батьків, вивчення особливостей братніх та сестринських стосунків набуває додаткової актуальності. Відсутність батька через військову службу, смерть, полон або вимушену міграцію призводить до значної перебудови сімейної системи, перерозподілу ролей між членами сім'ї, зміни характеру взаємодії між братами та сестрами. Загибель батьків під час військових дій, переїзд сімей за кордон, розлучення батьків через різні стресові фактори – всі ці факти негативно впливають на психологічний стан дітей, а тісні сімейні стосунки з братами та сестрами можуть допомогти подолати небажані наслідки. Ці зміни можуть включати як посилення взаємної підтримки та згуртованості між братами та сестрами, так і загострення суперництва та конфліктів у їхніх стосунках. У статті розглядаються різні аспекти взаємодії сиблінгів в межах кожної конкретної сімейної системи і досліджуються зміни в поведінкових паттернах сиблінгів. Матеріал буде корисним психологам та педагогам, а також може бути цікавим для широкого кола читачів.

***Ключові слова:** сиблінгові стосунки, неповна родина, первісток, середня дитина, родинні зв'язки.*

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси у соціальному та економічному середовищі України призводять до значних змін у структурі та функціонуванні сімейних систем. Особливо гостро ці зміни відчуються в неповних сім'ях, кількість яких, за даними соціологічних досліджень, невпинно зростає. Неповні сім'ї стали поширеним явищем через різні причини: розлучення батьків, смерть одного з них, народження дітей поза шлюбом, а в сучасних реаліях України – також через вимушену розлуку внаслідок військових дій. В таких умовах особливої актуальності набуває дослідження міжособистісних взаємин у неповних сім'ях, зокрема відносин між братами та сестрами (сиблінгами).

Сиблінгові стосунки є одними з найтриваліших міжособистісних відносин у житті людини, які формуються з раннього дитинства і часто зберігаються до похилого віку.

У контексті неповної сім'ї ці відносини набувають особливої значущості, оскільки за відсутності одного з батьків брати і сестри можуть виступати важливим джерелом емоційної підтримки, захисту та соціалізації один для одного. Разом з тим, у таких сім'ях можуть формуватися специфічні паттерни сиблінгової взаємодії, які відрізняються від тих, що спостерігаються у повних сім'ях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, які стосуються сиблінгової взаємодії і подальшому впливові на життя людей досліджували такі науковці як Дідук І. А., Крупник Г. А., Крупник І. Р., Кучманіч І. М. Миколайчука М. І., Осьодло В., Посвістак О. А., Святенко Ю. М., Яблонська Т. М., Данні Дж., Леві Д., Томан В., Фергюсон Л., Хол К. С. та багато інших.

В умовах сучасних викликів, з якими стикається українське суспільство, зокрема військових дій, що призводять до тимчасової чи постійної відсутності одного з батьків, дослідження особливостей сиблінгових взаємин набуває додаткової актуальності. Відсутність батька через військову службу, загибель, полон або вимушену міграцію призводить до суттєвої реструктуризації сімейної системи, перерозподілу ролей між членами родини та зміни характеру взаємодії між братами і сестрами. Ці зміни можуть включати як посилення взаємної підтримки та згуртованості між сиблінгами, так і загострення суперництва, конфліктності у їхніх відносинах.

Недостатня вивченість механізмів формування та функціонування сиблінгових підсистем у неповних сім'ях, особливо в контексті сучасних соціально-психологічних викликів в Україні, обмежує можливості розробки ефективних стратегій психологічної допомоги та педагогічного впливу на такі родини. Розуміння специфіки сиблінгових взаємин у неповних сім'ях дозволить зробити перші висновки щодо оптимізації дитячо-батьківських і сиблінгових відносин, що сприятиме гармонійному розвитку дітей, створенню сприятливого психологічного клімату в родині та забезпеченню ефективного функціонування сімейної системи в цілому.

Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних особливостей сиблінгових стосунків у неповних родин. Завданням дослідження є:

1. Здійснити теоретичний аналіз сутності та характеристик сиблінгових стосунків.
2. Визначити особливості функціонування неповних родин та їх вплив на дитячу підсистему.
3. Дослідити специфіку формування сиблінгових взаємин у контексті відсутності одного з батьків.
4. Емпірично вивчити психологічні особливості сиблінгових стосунків у неповних родин.

Виклад основного матеріалу. Сиблінгові стосунки становлять одну з найтриваліших форм міжособистісної взаємодії в житті людини, адже взаємини між братами та сестрами формуються з моменту народження молодшої дитини і продовжуються впродовж усього життєвого шляху. Вони виступають первинним контекстом соціалізації дитини, забезпечуючи формування базових навичок міжособистісної комунікації та емоційного інтелекту. Характерною ознакою цих стосунків виступає їхня амбівалентність, що проявляється у поєднанні як позитивних (турбота, підтримка, прихильність), так і негативних (суперництво, заздрість, конфліктність) аспектів взаємодії. Саме ця двоїстість робить сиблінгові взаємини унікальним полем для психологічних досліджень, оскільки дозволяє прослідкувати формування різноманітних психологічних конструктів особистості [4, с. 235].

Структурні характеристики сиблінгових стосунків включають такі параметри як порядок народження, стать, різниця у віці та кількість дітей у сім'ї. Кожен із цих факторів суттєво впливає на формування унікальної системи взаємин між братами та сестрами. Порядок народження визначає специфіку соціальної позиції дитини у сімейній ієрархії, наділяючи першонароджених дітей більшим ступенем відповідальності та схильністю до лідерства, а молодших – гнучкістю, креативністю та здатністю адаптуватися. Статева композиція сиблінгової групи зумовлює моделі гендерної

поведінки, які засвоюються в процесі взаємодії. Різниця у віці між сиблінгами формує характер емоційного зв'язку та стиль комунікації, визначаючи міру спільності інтересів та життєвого досвіду [11, с. 57].

Динаміка сиблінгових стосунків демонструє закономірні трансформації протягом життєвого циклу, змінюючись під впливом вікових та ситуативних факторів. У ранньому дитинстві ці взаємини характеризуються високою інтенсивністю та емоційною насиченістю, поєднуючи прояви прихильності з ревностями та суперництвом. Підлітковий період позначається тимчасовим дистанціюванням та пошуком автономії, що часто супроводжується зниженням частоти та якості взаємодії. У дорослому віці сиблінгові стосунки можуть набувати нової якості, трансформуючись у дружні та підтримуючі зв'язки, особливо в періоди кризових життєвих подій. Дослідження підтверджують, що попри періоди віддалення, емоційний зв'язок між братами та сестрами зберігає свою значущість протягом усього життя, становлячи важливий ресурс психологічної підтримки [1, с. 230].

Сиблінгові взаємини слугують важливим контекстом соціального навчання, забезпечуючи набуття широкого спектру поведінкових патернів через механізми спостереження, наслідування та підкріплення. У процесі взаємодії з братами та сестрами діти отримують можливість випробувати різні соціальні ролі та стратегії взаємодії, аналізуючи їх ефективність у безпечному середовищі. Особливу цінність має досвід конструктивного вирішення конфліктів, який формується у процесі узгодження інтересів та пошуку компромісів. Водночас негативний досвід взаємодії з сиблінгами (хронічні конфлікти, домінування, приниження) може призводити до формування деструктивних моделей поведінки та спотворення уявлень про норми міжособистісних стосунків. Таким чином, якість сиблінгових взаємин виступає вагомим предиктором соціальної компетентності дитини в інших контекстах [9, с. 135].

Умови воєнного стану в Україні створюють особливий контекст для формування та трансформації сиблінгових стосунків. Тривога за батьків, які перебувають на фронті, переселення та адаптація до нових умов життя, матеріальна нестабільність та психологічний стрес впливають на характер взаємодії між братами та сестрами. Дослідження, проведені в умовах воєнних конфліктів, свідчать про посилення згуртованості між сиблінгами як механізму психологічного захисту від травматичного досвіду. Брати і сестри стають джерелом підтримки та стабільності в умовах невизначеності, формуючи сильніші емоційні зв'язки. Психологи відзначають, що в багатьох випадках травматичний воєнний досвід сприяє прискореному дорослішанню дітей та формуванню відповідальності за молодших братів і сестер, особливо в родинах, де батько перебуває на фронті або загинув. Такий контекст вимагає особливого підходу до вивчення сиблінгових взаємин з урахуванням специфіки воєнної травматизації та її впливу на психологічні механізми міжособистісної взаємодії.

Підсумовуючи теоретичний аналіз сутності та характеристик сиблінгових стосунків у сучасній науці, можемо констатувати їх фундаментальне значення для психосоціального розвитку особистості. Взаємини між братами та сестрами становлять унікальний контекст соціалізації, що поєднує емоційну близькість з рівністю статусів, забезпечуючи набуття широкого спектру соціальних навичок та формування психологічних механізмів саморегуляції. Багатовимірність цих стосунків проявляється у їх структурних (порядок народження, стать, різниця у віці), якісних (емоційний зміст взаємин) та динамічних (трансформація з часом) характеристиках, які у своїй сукупності визначають їх вплив на різні сфери функціонування особистості. Психологічні дослідження підтверджують, що якість сиблінгових взаємин виступає важливим предиктором соціальної компетентності, емоційного благополуччя та психологічної стійкості особистості, що обумовлює необхідність їх подальшого вивчення, зокрема у контексті різних типів сімейних структур.

Неповна родина як соціально-психологічний феномен становить специфічну форму сімейної організації, що характеризується відсутністю одного з батьків внаслідок різноманітних життєвих обставин. Структурна неповнота сім'ї спричиняє

трансформацію її функціонального навантаження, перерозподіл ролей та відповідальності між членами родини, що відображається на всіх аспектах сімейної взаємодії.

В умовах повномасштабної війни в Україні спостерігається значне зростання кількості неповних родин через мобілізацію батьків, їх загибель на фронті, вимушену розлуку внаслідок евакуації чи переселення. Ця особлива категорія неповних сімей характеризується травматичним контекстом формування, високим рівнем невизначеності щодо тривалості відсутності батька чи матері та специфічним емоційним навантаженням, пов'язаним з постійною тривогою за життя і здоров'я відсутнього члена родини. Військові дії призводять до суттєвої трансформації сімейних систем, перерозподілу ролей та відповідальності, що відображається на всіх аспектах сімейної взаємодії. Статистичні дані свідчать про різке збільшення кількості дітей, які втратили одного з батьків або тимчасово виховуються без нього внаслідок військових дій, що актуалізує необхідність психологічного аналізу особливостей функціонування таких родин та механізмів підтримки їх психологічного благополуччя.

Психологічна специфіка неповних родин, що утворилися внаслідок війни, визначається унікальним комплексом факторів, зокрема травматичним характером сімейних змін, амбівалентністю статусу відсутнього батька (матері) та хронічним стресом, пов'язаним з невизначеністю майбутнього. Відсутність одного з батьків через військову службу, поранення, загибель чи полон створює особливий тип вакууму в рольовій структурі сім'ї, який відрізняється від інших причин формування неповних родин емоційною насиченістю та суспільним контекстом. Компенсаторні стратегії в таких сім'ях включають героїзацію відсутнього батька/матері, формування особливих ритуалів підтримки зв'язку (перегляд фото, відеодзвінки з фронту, листування), залучення розширеної сімейної та соціальної підтримки. Психологи відзначають, що характер реорганізації сімейної системи в умовах військового конфлікту ускладнюється необхідністю одночасного опрацювання травматичного досвіду та адаптації до нових соціально-економічних умов, що потребує додаткових внутрішніх та зовнішніх ресурсів.

Виховний потенціал неповних родин зазнає суттєвих трансформацій, що проявляються у специфічних стилях батьківського виховання та особливостях емоційного контакту з дітьми. За даними досліджень, у неповних родинах частіше спостерігаються крайні варіанти виховних стратегій: гіперопіка (надмірний контроль та обмеження самостійності) або гіпоопіка (недостатня увага до потреб дитини). Психологічний механізм формування цих стилів пов'язаний з переживанням провини за неповний склад сім'ї, страхом не впоратись із батьківськими функціями або компенсаторними спробами замінити відсутнього батька чи матір. Характерними проблемами виховного процесу в неповних родинах виступають непослідовність вимог, емоційна амбівалентність (коливання між надмірною прив'язаністю та відчуженням), порушення гендерної ідентифікації дітей через відсутність моделі поведінки батька відповідної статі, а також труднощі у встановленні балансу між емоційною підтримкою та формуванням автономії [7, с. 115].

Вплив неповної родини на соціалізацію дітей проявляється у формуванні специфічних моделей соціальної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії. Відсутність у безпосередньому оточенні зразків взаємин між чоловіком та жінкою ускладнює процес засвоєння гендерних ролей та формування уявлень про партнерські стосунки. Психологічні дослідження свідчать, що діти з неповних родин демонструють більшу невпевненість у ситуаціях міжстатевої взаємодії, труднощі у формуванні довірчих стосунків з представниками протилежної статі, схильність до відтворення моделі неповної сім'ї у власному дорослому житті. Обмеженість соціальних контактів, характерна для багатьох неповних родин через нестачу часу та ресурсів, позначається на формуванні комунікативних навичок дітей та їх здатності до інтеграції в різні соціальні групи. Водночас діти з неповних родин часто демонструють високий рівень самостійності, відповідальності та адаптивності, що є результатом

раннього включення у вирішення сімейних проблем та необхідності покладатися на власні сили [3, с. 56].

Когнітивний розвиток та академічні досягнення дітей з неповних родин демонструють певні особливості, обумовлені специфікою сімейного середовища. Дослідження показують неоднозначність взаємозв'язку між структурою сім'ї та інтелектуальним розвитком дитини. З одного боку, діти з неповних родин мають вищий ризик академічних труднощів, що пов'язано з обмеженістю освітніх ресурсів, нижчим рівнем батьківського контролю за навчальним процесом та психологічним дистресом, який відволікає когнітивні ресурси. З іншого боку, численні дослідження свідчать про відсутність значущих відмінностей в інтелектуальному потенціалі дітей з повних та неповних родин за умови відповідної підтримки навчального процесу. Психологи наголошують, що не структура сім'ї сама по собі, а якість батьківського залучення, емоційний клімат та ціннісні орієнтації щодо освіти визначають вплив сімейного середовища на когнітивний розвиток дитини [7, с. 116].

Підсумовуючи аналіз особливостей функціонування неповних родин та їх впливу на дитячу підсистему, можемо констатувати багатовимірність та неоднозначність цього впливу. Неповні родини стикаються з комплексом структурних, функціональних та психологічних викликів, що потенційно можуть спричинити труднощі в емоційному, когнітивному та соціальному розвитку дітей. Водночас дослідження демонструють значний адаптаційний потенціал неповних родин, здатність до формування ефективних компенсаторних механізмів та забезпечення психологічного благополуччя дітей за умови конструктивного проходження кризи, пов'язаної з порушенням структурної цілісності сім'ї.

Формування сиблінгових взаємин у неповних родинках відбувається під впливом унікальної сукупності психологічних факторів, що створюють специфічний контекст для розвитку стосунків між братами та сестрами. Відсутність одного з батьків призводить до реструктуризації всієї сімейної системи, включаючи зміни в дитячій підсистемі, що відображається на характері взаємодії між сиблінгами. Трансформація сімейних ролей, перерозподіл відповідальності та ресурсів, зміна емоційного клімату родини – всі ці фактори створюють особливі умови для формування взаємин між дітьми. Відсутність батьківської фігури впливає на процеси ідентифікації, наслідування та соціального навчання, модифікуючи їх перебіг та змінюючи характер сиблінгових інтеракцій, що потребує ретельного психологічного аналізу [8, с. 151].

Формування сиблінгових взаємин у сім'ях, де один з батьків відсутній через участь у війні, відбувається в особливому психоемоційному контексті, що характеризується поєднанням травматичного досвіду, патріотичних почуттів та адаптації до нових соціальних умов. Трансформація сімейної системи внаслідок мобілізації, поранення чи загибелі батька/матері створює специфічне середовище для розвитку стосунків між братами та сестрами, де традиційні механізми взаємодії доповнюються унікальними формами емоційної підтримки та спільного опрацювання травматичного досвіду. Діти у таких родинках часто об'єднуються не лише через сімейні зв'язки, але й через спільний досвід втрати чи розлуки, що надає їхнім взаєминам особливої глибини та значущості. Спільне переживання тривоги за батька на фронті, гордості за його службу та адаптація до змінених умов життя формують унікальний фундамент для сиблінгової солідарності.

Основні трансформації сиблінгової підсистеми в неповних родинках пов'язані з явищем парентифікації, що передбачає делегування старшим дітям певних батьківських функцій. Парентифікація виступає природним компенсаторним механізмом сімейної системи, що прагне відновити функціональний баланс після втрати одного з батьків. Старші сиблінги часто перебирають на себе роль піклувальників, вихователів та захисників молодших братів і сестер, що суттєво змінює характер їхніх взаємин. Цей процес має амбівалентний вплив на психологічний розвиток дітей: з одного боку, він сприяє формуванню відповідальності, емпатії та лідерських якостей у старших сиблінгів, з іншого – може призводити до передчасного емоційного навантаження,

втрата дитячих форм взаємодії та формування дисфункціональних патернів у стосунках.

Інтенсивність емоційних зв'язків між сиблінгами в неповних родинх зазнає значних трансформацій, часто характеризуючись підвищеною міцністю та значущістю порівняно з повними сім'ями. Психологічні дослідження демонструють, що за умов обмеженості емоційних ресурсів батька чи матері, які самостійно виховують дітей, брати та сестри частіше звертаються один до одного для задоволення потреб у прийнятті, розумінні та підтримці. Формується своєрідний "емоційний альянс" між сиблінгами, що виступає компенсаторним механізмом в умовах дефіциту батьківської уваги. Характерною особливістю цих стосунків є їх амбівалентність: поєднання глибокої прихильності та залежності з інтенсивними проявами конкуренції за обмежені батьківські ресурси. Саме ця амбівалентність створює ризик формування суперечливих моделей емоційної прив'язаності, що можуть переноситися на інші міжособистісні стосунки [9, с. 136].

Вплив батьківського виховання на формування сиблінгових взаємин у неповних родинх виявляється через специфічні стилі взаємодії та особливості розподілу уваги між дітьми. Дослідження показують, що батьки в неповних родинх частіше демонструють фаворитизм – надання переваги одній дитині порівняно з іншими, що може бути пов'язане з емоційними проєкціями, пошуком компенсації за втраченого партнера або прагненням полегшити власне почуття провини. Фаворитизм створює асиметрію в дитячій підсистемі, посилюючи сиблінгові конфлікти та формуючи дисбаланс у розподілі сімейних ролей. Іншою характерною особливістю батьківського впливу є феномен диференційованого ставлення, коли діти в одній родині виховуються за різними принципами залежно від їхньої статі, віку або особистісних характеристик.

Гендерні аспекти сиблінгових взаємин у неповних родинх характеризуються специфічними особливостями, обумовленими порушенням моделі гендерної ідентифікації через відсутність батьківської фігури відповідної статі. У неповних материнських сім'ях хлопчики мають обмежений доступ до чоловічих зразків поведінки, що може компенсуватися посиленою ідентифікацією з братами. Сиблінгова взаємодія між братами в таких родинх часто набуває характеру інтенсивного обміну досвідом формування маскуліності, створюючи своєрідне "братерство" як середовище для засвоєння гендерних ролей. Натомість взаємини між сестрами у родинх без батька часто характеризуються більшою автономією та формуванням індивідуалізованих жіночих ідентичностей під впливом материнської моделі. Разностатеві сиблінгові пари в неповних родинх демонструють тенденцію до формування комплементарних ролей, що частково відтворюють структуру батьківської пари, компенсуючи відсутність однієї з батьківських фігур [3, с. 57].

Вікові особливості сиблінгових взаємин у неповних родинх проявляються у специфічній динаміці формування емоційних зв'язків та рольової структури залежно від віку дітей на момент порушення цілісності сім'ї. Дослідники відзначають, що найбільш чутливим періодом для трансформації сиблінгових стосунків внаслідок втрати одного з батьків є молодший шкільний та підлітковий вік. У цей період відбувається активне формування соціальної ідентичності та моделей міжособистісної взаємодії, що робить дітей особливо вразливими до змін у сімейній структурі.

Процеси соціалізації через сиблінгову взаємодію в неповних родинх набувають підвищеної інтенсивності та значущості для формування соціальних навичок дітей. За відсутності одного з батьків брати та сестри стають важливим джерелом соціального навчання, забезпечуючи один одному моделі різноманітних форм поведінки, стратегій вирішення конфліктів та емоційної регуляції. Психологічні дослідження свідчать, що сиблінги в неповних родинх частіше виступають у ролі «провідників» до соціального світу, допомагаючи один одному у формуванні дружніх зв'язків, орієнтації в правилах групової взаємодії та захисті від негативних впливів середовища. Особливу цінність має досвід конструктивного вирішення сиблінгових

конфліктів, який за відсутності повної моделі батьківської взаємодії стає важливим ресурсом для формування навичок міжособистісного узгодження інтересів.

Підсумовуючи аналіз специфіки формування сиблінгових взаємин у контексті відсутності одного з батьків, можемо констатувати їх фундаментальне значення для психосоціального розвитку дітей у неповних родинах. Сиблінгові стосунки в таких сім'ях характеризуються підвищеною інтенсивністю емоційних зв'язків, специфічним розподілом ролей та відповідальності, особливими формами суперництва та підтримки. Вони виступають важливим компенсаторним механізмом, що пом'якшує негативний вплив структурної неповноти родини, забезпечуючи необхідний контекст для соціального навчання, емоційного обміну та формування ідентичності. Водночас ці стосунки можуть набувати дисфункціональних форм, пов'язаних із надмірною парентифікацією старших дітей, формуванням залежних взаємин або загостренням конкуренції за обмежені батьківські ресурси. Ключовими факторами, що визначають адаптивність сиблінгових взаємин у неповних родинах, виступають якість батьківського виховання, рівень залученості батька, який залишився, спосіб реорганізації сімейної системи після втрати одного з батьків та наявність зовнішньої соціальної підтримки.

Дослідження сиблінгових стосунків у неповних родинах потребує комплексного підходу до вибору методик та формування вибірки респондентів. Методологічною основою емпіричного дослідження стали наукові положення про специфіку міжособистісних стосунків між сиблінгами, які розвиваються в умовах відсутності одного з батьків. Сиблінгові стосунки визначаються як підсистема сімейних взаємин, що характеризується унікальною динамікою взаємодії між братами та сестрами та має суттєвий вплив на формування особистості дитини. Організація дослідження передбачала поетапне вивчення характеру сиблінгових взаємин, рівня конфліктності, емоційної близькості та позиційних ролей дітей у неповних родинах.

Відповідно до мети та завдань дослідження було сформовано вибірку, яка включила 28 неповних сімей, де виховуються двоє або більше дітей. Загальна кількість дітей-учасників дослідження становила 58 осіб віком від 8 до 16 років. Серед них 32 дитини жіночої статі та 26 – чоловічої. Дослідницька вибірка була розподілена на дві вікові групи: молодша (8-12 років) – 31 дитина, та старша (13-16 років) – 27 дітей. Критерієм відбору сімей була відсутність одного з батьків протягом щонайменше одного року, що дало змогу оцінити сформовані паттерни сиблінгової взаємодії. У дослідженні також взяли участь 28 батьків, які виховують дітей самостійно, з них 23 матері та 5 батьків. Причини неповноти родин: розлучення – 19 випадків, смерть одного з батьків – 6 випадків, інші причини – 3 випадки.

У процесі дослідження було застосовано комплекс методик, спрямованих на вивчення різних аспектів сиблінгових взаємин. Для діагностики характеру сиблінгових стосунків використано методику «Сиблінгові стосунки» (адаптація Г. Крупник), яка дозволяє виявити рівень теплоти, близькості, конфлікту, суперництва та ідентифікації між сиблінгами. Діагностика позиційних ролей дітей у сім'ї здійснювалася за допомогою методики «Кінетичний малюнок сім'ї» Р. Бернса та С. Кауфмана в адаптації Г. Хоментausкаса, що дає змогу визначити психологічну позицію дитини в системі сімейних взаємин, її сприйняття внутрішньосімейних стосунків та власної ролі в них.

Для вивчення характеру взаємодії між сиблінгами було застосовано методику «Братсько-сестринський опитувальник» (The Brother-Sister Questionnaire, BSQ) С. А. Грехем-Бермана та С. Е. Катлера в україномовній адаптації, що дозволяє оцінити емпатію, прив'язаність, відчуження та конфліктність у стосунках між братами і сестрами. Додатково використано напівструктуроване інтерв'ю для батьків «Сиблінги в сім'ї», розроблене С. Цюрюю, яке спрямоване на з'ясування особливостей сиблінгової взаємодії з погляду батьків та виявлення факторів, що впливають на формування стосунків між дітьми в неповній родині. Для визначення психоемоційного стану дітей у контексті сиблінгових взаємин застосовано проєктивну методику «Малюнок сім'ї» у модифікації Т. Хоментausкаса.

Процедура дослідження включала декілька етапів: первинне знайомство з родинами та встановлення довірчого контакту; проведення діагностичних процедур із дітьми індивідуально та в парах сиблінгів; інтерв'ювання батьків; аналіз та інтерпретація отриманих результатів. Для забезпечення надійності та достовірності результатів було організовано оптимальні умови для діагностики, дотримано принципу добровільної участі та конфіденційності отриманої інформації.

Обробка результатів дослідження здійснювалася з використанням методів математичної статистики. Отримані кількісні та якісні показники були систематизовані, проаналізовані та представлені у вигляді таблиць і графіків для наочного відображення виявлених закономірностей та тенденцій у сиблінгових стосунках дітей із неповних родин.

У результаті проведеного дослідження отримано суттєвий масив емпіричних даних щодо специфіки сиблінгових взаємин у неповних родинах. Методика «Сиблінгові стосунки» дозволила визначити основні характеристики взаємодії між братами та сестрами в досліджуваній вибірці. Узагальнені результати за основними шкалами методики представлені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Показники характеру сиблінгових стосунків у неповних родинах (n=58)

Шкала	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)	Середній бал
Емоційна близькість	41,4	36,2	22,4	4,8
Конфліктність	19,0	31,0	50,0	7,2
Суперництво	24,1	34,5	41,4	6,5
Ідентифікація	48,3	39,7	12,0	3,9
Взаємодопомога	27,6	53,4	19,0	5,3

Аналіз даних таблиці 1.1 свідчить про переважання високого рівня конфліктності та суперництва у сиблінгових стосунках дітей із неповних родин. Зокрема, високий рівень конфліктності виявлено у 50% досліджуваних, що суттєво перевищує показники емоційної близькості та взаємодопомоги. Це може бути пов'язано з підвищеним рівнем психоемоційної напруги в неповних родинах, конкуренцією за увагу єдиного наявного батька та несформованістю конструктивних моделей вирішення міжособистісних конфліктів.

Показник емоційної близькості демонструє переважання низького рівня (41,4%), що свідчить про певну дистанційованість у стосунках між сиблінгами. Водночас виявлено середній рівень взаємодопомоги (53,4%), що може вказувати на формування функціональних зв'язків між дітьми для забезпечення адаптації в умовах неповної родини. У процесі дослідження виявлено також специфіку позиційних ролей дітей у неповних родинах. Результати діагностики за методикою "Кінетичний малюнок сім'ї" та їх кількісний аналіз представлено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Розподіл позиційних ролей сиблінгів у неповних родинах

Позиційна роль	Старші сиблінги (n=28) %	Молодші сиблінги (n=30) %
"Батьківська дитина"	64,3	10,0
"Хороша дитина"	14,3	43,3
"Тривожна дитина"	10,7	30,0
"Відторгнута дитина"	7,1	13,3
"Конфліктна дитина"	3,6	3,4

Результати свідчать про суттєві відмінності у розподілі позиційних ролей між старшими та молодшими сиблінгами в неповних родинях. Найбільш виразною є відмінність за роллю «батьківська дитина», яку займають 64,3% старших сиблінгів і лише 10% молодших. Це підтверджує тенденцію до парентифікації старших дітей у неповних родинях, коли дитина перебирає на себе частину батьківських функцій щодо молодших братів і сестер.

Серед молодших сиблінгів переважають ролі «хорошої дитини» (43,3%) та «тривожної дитини» (30%), що може вказувати на їхнє прагнення відповідати очікуванням дорослих та підвищену психоемоційну вразливість в умовах неповної родини. Роль «відторгнутої дитини» частіше зустрічається серед молодших сиблінгів (13,3% проти 7,1% у старших), що може бути пов'язано з меншою увагою з боку батьків через необхідність вирішення матеріальних та побутових проблем, а також перерозподіл виховних функцій між батьком та старшими дітьми. Аналіз результатів напівструктурованого інтерв'ю з батьками дозволив виявити фактори, що впливають на формування сиблінгових взаємин у неповних родинях. Основні з них узагальнено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

**Фактори впливу на сиблінгові взаємини в неповних родинях
(за оцінкою батьків, n=28)**

Фактор впливу	Частота згадування (%)	Середня оцінка впливу (за 10-бальною шкалою)
Нестача часу на спілкування з дітьми	92,9	8,7
Матеріальні труднощі	85,7	7,9
Психоемоційне перевантаження батька/матері	82,1	8,3
Перерозподіл сімейних обов'язків	78,6	7,5
Відсутність моделі повної сім'ї	71,4	6,8
Конфліктні стосунки з відсутнім батьком/матір'ю	57,1	7,2
Різне ставлення до сиблінгів з боку батьків	50,0	6,4

Аналіз даних таблиці 1.3. показує, що найбільш вагомими факторами впливу на формування сиблінгових взаємин у неповних родинях, на думку батьків, є нестача часу на спілкування з дітьми (92,9% згадувань із середньою оцінкою впливу 8,7 балів), матеріальні труднощі (85,7% згадувань, 7,9 балів) та психоемоційне перевантаження батька/матері (82,1% згадувань, 8,3 балів). Ці фактори створюють несприятливий контекст для розвитку гармонійних стосунків між братами і сестрами, підвищують рівень стресу в родині та призводять до загострення конфліктних тенденцій.

Перерозподіл сімейних обов'язків (78,6% згадувань) часто пов'язаний із залученням старших дітей до виховання молодших, що змінює природу сиблінгових стосунків і може стати джерелом непорозуміння та напруження. Відсутність моделі повної сім'ї (71,4% згадувань) відображає структурну деформацію сімейної системи, що ускладнює формування адекватних уявлень про ролі та взаємини в родині. На основі кластерного аналізу було виділено чотири типи сиблінгових взаємин, що представлені в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Типологія сиблінгових стосунків у неповних родинах (n=58)

Тип сиблінгових стосунків	Частота (%)	Основні характеристики
Конкурентно-конфліктний	36,2	Високий рівень суперництва та конфліктності, низька емоційна близькість, слабка ідентифікація
Опікунсько-залежний	29,3	Чіткий розподіл ролей "опікун-опікуваний", середня емоційна близькість, висока взаємодопомога
Відчужено-дистанційований	20,7	Високий рівень відчуження, низька емоційна близькість, слабка взаємодія, середній рівень конфліктності
Емоційно-підтримуючий	13,8	Висока емоційна близькість, низька конфліктність, висока емпатія та взаємодопомога

Аналіз даних таблиці 1.4. свідчить про переважання конкурентно-конфліктного типу сиблінгових стосунків у неповних родинах (36,2% випадків). Цей тип характеризується високим рівнем суперництва та конфліктності при низькій емоційній близькості між братами і сестрами, що може бути пов'язано з конкуренцією за обмежені ресурси та увагу єдиного наявного батька. Опікунсько-залежний тип стосунків (29,3%) відображає парентифікацію старших сиблінгів, які беруть на себе частину батьківських функцій щодо молодших дітей. Відчужено-дистанційований тип (20,7%) характеризується емоційною дистанцією між сиблінгами та низьким рівнем взаємодії. Найменш поширеним є емоційно-підтримуючий тип стосунків (13,8%), що характеризується високою емоційною близькістю, емпатією та взаємодопомогою. Саме цей тип відображає здатність сиблінгів сформувати конструктивні та підтримуючі взаємини попри несприятливі умови неповної родини.

Висновки. Отже, проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Аналіз наукової літератури показав, що сиблінгові стосунки є важливою підсистемою сімейних взаємин, яка характеризується складною структурою, різноманітністю форм та динамічністю розвитку. У психологічній науці визначено основні параметри сиблінгових взаємин: емоційна близькість, конфліктність, ієрархічність, ідентифікація та диференціація. Встановлено, що на формування сиблінгових стосунків впливають такі фактори, як порядок народження дітей, різниця у віці, стать, особливості сімейного виховання та типи батьківського ставлення.

Неповні родини характеризуються особливостями функціонування, які суттєво впливають на специфіку внутрішньосімейних взаємин та розвиток дитячої підсистеми. До таких особливостей належать: перерозподіл сімейних ролей та обов'язків, підвищене психоемоційне навантаження на присутнього батька/матір, можливе зниження економічного благополуччя родини, обмежені можливості для повноцінної реалізації виховної функції. В умовах сучасних викликів в Україні, зокрема військових дій, проблеми неповних сімей ускладнюються додатковими стресогенними факторами, пов'язаними з тривогою за відсутнього члена родини, невизначеністю майбутнього та необхідністю адаптації до нової соціальної реальності.

У контексті відсутності одного з батьків формування сиблінгових взаємин має свою специфіку. Емпіричне дослідження виявило, що у неповних родинах частіше спостерігаються такі особливості сиблінгових стосунків, як підвищена взаємозалежність, прискорений розвиток відповідальності у старших дітей, амбівалентність емоційних проявів, перерозподіл авторитету та влади. Встановлено, що в умовах відсутності одного з батьків старші сиблінги часто перебирають на себе частину

батьківських функцій, що може призводити до формування специфічних патернів взаємодії у сиблінговій підсистемі.

Результати емпіричного дослідження дозволили виявити відмінності у характері сиблінгових взаємин у повних та неповних родинах. У неповних сім'ях спостерігається вища інтенсивність сиблінгових стосунків, що проявляється у більш вираженій як підтримці, так і конфліктності між братами і сестрами. Виявлено, що ключовими детермінантами характеру сиблінгових взаємин у неповних родинах є: тривалість відсутності одного з батьків, причини формування неповної родини, якість стосунків з присутнім батьком/матір'ю, наявність розширеної сімейної підтримки, соціально-економічні умови життя родини.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні довгострокових наслідків сиблінгових взаємин, сформованих в умовах неповної родини, для особистісного розвитку та соціального функціонування людини у дорослому віці; розробці та апробації комплексних програм психологічного супроводу неповних сімей з урахуванням специфіки сиблінгових відносин; дослідженні культурно-специфічних аспектів формування сиблінгових стосунків у неповних родинах в українському суспільстві.

Література

1. Годованець В. І., Паркулаб О. Г. Особливості міжособистісних стосунків сиблінгів у дорослому віці. Молодий вчений. 2016. № 12. С. 228-231.
2. Гончар Л. В. Тенденції формування батьківсько-дитячих взаємин у сучасній українській родині. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки. 2016. Вип. 71(2). С. 48-52.
3. Зарицька В. В., Козаченко Д. С. Вплив неповної сім'ї на психологічний розвиток сучасних підлітків. *Journal of Psychology Research*. 2024. Вип. 30(13). С. 51–59.
4. Крупник Г. А. Емпірично-методичне забезпечення вивчення чинників, що впливають на розвиток міжособистісних стосунків сиблінгів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. С. 127–131.
5. Крупник Г. А. Наукові підходи до аналізу проблеми сиблінгової взаємодії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 1. С. 234–238.
6. Павленко М., Грищенко І. Проблеми неповних та неблагополучних сімей в Україні: вплив на формування стійкості та відновлення територіальних громад. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*. Bern, Switzerland, 2023. С. 30-32.
7. Попелюшко Р. П. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку з неповних сімей. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 3. С. 113-117.
8. Посвістак О. А. Проблема визначення предмета психології сім'ї: трансдисциплінарний підхід. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 1(3). С. 149-153.
9. Примак Ю. В. Дитячо-батьківські та сиблінгові стосунки в нуклеарній сім'ї. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. № 126. С. 133-137.
10. Проскурняк О. Психосоціальний розвиток дитини в процесі сиблінгової взаємодії. *Psychological Journal*. 2020. Вип. 6(2). С. 143-152.
11. Сидоренко О., Запорожець О. Вплив сиблінгової позиції на задоволеність подружніми відносинами у молодих сім'ях. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2022. С. 54-63.
12. Томчук М. І., Яцюк М. В. Психологічний супровід дітей, які зазнали втрату батьків, в умовах рекреації. *Наука і освіта*. 2016. № 9. С. 17-181.
13. Цюра С. Особливості та спрямованість соціально-педагогічної роботи з сиблінгами. *Молодь і ринок*. 2017. № 2. С. 50-54.
14. Цюра С. Характерні особливості педагогічного середовища розвитку сиблінгів. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2016. № 30. С. 80-90.
15. Четверик-Бурчак А. Особливості ставлення батьків до дітей різної сиблінгової позиції. *Наука і освіта*. 2019. № 1. С. 21-27.

16. Щербан Т. Д., Терновой А. В. Психологічні особливості формування життєстійкості у підлітків з неповних сімей. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2015. № 2. С. 144-149.

References

1. Godovanets V. I., Parkulab O. G. Peculiarities of interpersonal relationships of siblings in adulthood. *Young Scientist*. 2016. No. 12. P. 228-231.
2. Gonchar L. V. Trends in the formation of parent-child relationships in the modern Ukrainian family. Collection of scientific papers of Kherson State University. *Pedagogical Sciences*. 2016. Issue 71(2). P. 48-52.
3. Zarytska V. V., Kozachenko D. S. The influence of an incomplete family on the psychological development of modern adolescents. *Journal of Psychology Research*. 2024. Issue 30(13). P. 51-59.
4. Krupnyk G. A. Empirical and methodological support for the study of factors influencing the development of interpersonal relationships of siblings. *Theory and practice of modern psychology*. 2019. P. 127-131.
5. Krupnyk G. A. Scientific approaches to the analysis of the problem of sibling interaction. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*. 2019. No. 1. P. 234-238.
6. Pavlenko M., Hryshchenko I. Problems of single-parent and dysfunctional families in Ukraine: impact on the formation of resilience and restoration of territorial communities. Collection of scientific papers "SCIENTIA". Bern, Switzerland, 2023. P. 30-32.
7. Popelyushko R. P. Psychological characteristics of children of primary school age from single-parent families. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*. 2022. No. 3. P. 113-117.
8. Posvistak O. A. The problem of defining the subject of family psychology: a transdisciplinary approach. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*. 2016. Issue 1(3). P. 149-153.
9. Primak Y. V. Child-parent and sibling relationships in a nuclear family. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Psychological Sciences*. 2015. No. 126. P. 133-137.
10. Proskurnyak O. Psychosocial development of a child in the process of sibling interaction. *Psychological Journal*. 2020. Issue 6(2). WITH. 143-152.
11. Sydorenko O., Zaporozhets O. The influence of sibling position on satisfaction with marital relations in young families. *Scientific journal of the Mykhailo Dragomanov UDU. Series 12. Psychological sciences*. 2022. P. 54-63.
12. Tomchuk M. I., Yatsyuk M. V. Psychological support of children who have lost their parents in recreation conditions. *Science and education*. 2016. No. 9. P. 17-181.
13. Tsyura S. Peculiarities and orientation of socio-pedagogical work with siblings. *Youth and market*. 2017. No. 2. P. 50-54.
14. Tsyura S. Characteristic features of the pedagogical environment for the development of siblings. *Bulletin of the Lviv University. Pedagogical series*. 2016. No. 30. P. 80-90.
15. Chetverik-Burchak A. Peculiarities of parents' attitudes towards children of different sibling positions. *Science and education*. 2019. No. 1. P. 21-27.
16. Shcherban T. D., Ternovai A. V. Psychological features of the formation of resilience in adolescents from single-parent families. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and Psychology*. 2015. No. 2. P. 144-149.

Lukyanenko Y.

third-year postgraduate student of the Department of Pedagogy,
Primary Education and Educational Management,
Nizhyn State University named after Mykola Gogol
yunaumkina@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9802-4702

SPECIFICITIES OF FORMING SIBLINGS IN SINGLE-PARENT FAMILIES

The article examines the specifics of the formation of sibling relationships in single-parent families, taking into account the current problems of Ukrainian society. This material is relevant in view of the reformatting of Ukrainian society with the beginning of the full-scale invasion. The theoretical substantiation of the problem of sibling relationships is supplemented by an empirical study of a specific focus group of children and parents, the results of which provide initial conclusions regarding the features of the functioning of single-parent families and their impact on the children's subsystem and the formation of sibling relationships in the context of the absence of one parent. The purpose of this study is to provide a theoretical substantiation and empirical study of the psychological features of sibling relationships in single-parent families. In the context of modern challenges faced by Ukrainian society, in particular, military operations that lead to the temporary or permanent absence of one parent, the study of the features of sibling relationships acquires additional relevance. The absence of a father due to military service, death, captivity, or forced migration leads to a significant restructuring of the family system, a redistribution of roles between family members, and a change in the nature of interaction between siblings. The death of parents during military operations, the moving of families abroad, and the divorce of parents due to various stressors - all these facts negatively affect the psychological state of children, and close family relationships with siblings can help overcome undesirable consequences. These changes can include both increased mutual support and cohesion between siblings and an exacerbation of rivalry and conflicts in their relationships. The article examines various aspects of sibling interaction within each specific family system and explores changes in sibling behavioral patterns. The material will be useful to psychologists and educators, and may also be interesting to a wide range of readers.

Key words: sibling relationships, single-parent family, first-born child, middle child, family ties.